

Лекція 1

Тема 1. Теоретико-методологічні основи права особи на свободу

Тема 2. Нормативно-правове забезпечення конституційних свобод людини і громадянина в Україні.

Тема 1. Теоретико-методологічні основи права особи на свободу

Ідея свободи, яка в різні історичні часи висвітлювалася в працях видатних юристів та філософів, чії праці та ідеї згодом були покладені в основу буржуазних революційних подій, в результаті яких приймалися епохальні документи, якими закріплювалися права людини і громадянина, механізми їх охорони та захисту.

Видатними пам'ятниками є наступні джерела: Закони Хамурапі, Закони Ману, Закони XII Таблиць, Велика Хартія Вольностей 1215р., Петиція про право 1628 р., Акт про краще забезпечення свободи підданих і про попередження ув'язнень за морями (Habeas corpus act від 26.05.1679 р.), Білль про права 13.02.1689 р., Білль про права 1789-1791 рр. (перші десять поправок до Конституції США), Декларацію прав людини і громадянина 26.08.1789 р.), та джерел сучасності (Загальна декларація прав людини ООН, 10.12 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи, 04.11.1950 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року ООН; Європейська соціальна хартія (Страсбург, 3 травня 1996 року), Хартія основних прав Європейського Союзу (Ніцца, 7 грудня 2000 р.).

Ідея свободи мала свій розвиток починаючи з античного періоду, періоду Відродження, Реформації і Просвіти, продовжується і наразі. Дане питання спрямоване на усвідомлення розвитку та становлення ідеї свободи людини, яка розумілася як індивідуальна свобода в межах, які допускалися правлячою елітою.

На підставі аналізу праць буддистів в Індії, Конфуція, Мо-цзи, Платона, Арістотеля, Марка Тулія Цицерона, Ніколо Макіавелі, Мартіна Лютера, Томаса Мора, Томазо Кампанелла, Г.Гроція, Б. Спінози, Томаса Гоббса, Джона Локка, Шарля Луї де Монтеск'є, Жана Жака Руссо, Імануїла Канта, Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля «Філософія права», Григорія Сковороди, Івана Мазепи, Ф. Прокоповича, М. Костомарова, Т.Г. Шевченка, Михайла Петровича Драгоманова, І. Франка, Л. Українки, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Грушевського, праць сучасних науковців, зокрема, П.М. Рабіновича, М.І. Хавронюка, А.Ю. Олійника, А.М. Колодія та ін., виробилося розуміння трансформації у формуванні та нормативному закріпленні їх поглядів та більш чітке усвідомлення ступеню свободи особи, її нормативне закріплення, охорона та забезпечення реалізації.

В науковій літературі вироблена умовна класифікація «поколінь прав людини»¹.

Перше покоління прав людини (XVII – XVIII століття). Закріплюються громадянські та політичні права. Дана категорія відображає стан взаємодії рівня держава-людина, направлена на обмеження свавілля публічної влади.

Громадянські права забезпечують мінімальні гарантії фізичної й духовної недоторканості й визнають за особистістю моральну свободу, в т.ч. право на рівність і свободу, свободу віросповідання та вираження думки, право не зазнавати катувань та не бути вбитим, свобода від свавільного арешту й затримання, презумпцію невинуватості, поки вина не доведена судом, право на оскарження.

Друге покоління прав людини (1948 р. – кінець 80-х років XX століття).

Приймаються міжнародні акти щодо економічних, соціальних, культурних прав людини. На державу покладається функція забезпечення реалізації зазначених прав людини.

Соціально-економічні права – право на працю і відпочинок, на рівень життя, необхідний для підтримання здоров'я та добробуту, на житло, соціальне забезпечення, медичну допомогу).

Соціальні, економічні й культурні права викладені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права, а також у Європейській соціальній хартії.

Третє покоління прав людини (90-і рр. – кінець XX століття).

Право на розвиток, мир, безпечне навколишнє середовище, спільне використання загальної спадщини людства, право на інформацію та право на гуманітарну допомогу.

Африканська Хартія прав людини і народів визнає всі з перелічених прав третього покоління (ст. 22-24). Віденська Декларація і Програма Дій, ухвалені Третьою Міжнародною Конференцією з прав людини 25 червня 1993 року, підтверджують право на розвиток як універсальне і невід'ємне право і складову частину фундаментальних прав людини.

Четверте покоління прав людини – знаходиться в процесі формування.

До нього належать, але не виключно: право на зміну статі, трансплантація органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, евтаназія.

Міжнародна охорона прав і свобод людини і громадянина полягає, перш за все, в деларуванні прав людини та встановленні механізму реалізації та охорони прав людини в міжнародних правових актах. Йдеться про основні акти, в тому числі Загальну декларацію прав людини ООН, 10.12.1948 р., Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи, 04.11.1950 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, ООН; Європейську соціальну хартію (Страсбург, 3 травня 1996

¹ Забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів: за міжнародними стандартами [Текст]: навч.-довідк. Посібн. / Т.О. Проценко, О.А. Мартиненко, О.І. Логвиненко, Ю.Л. Белоусов, О.М. Демянко, Т.І. Шапочка. – К.: ДНДІ МВС України, 2009. – 52 с.

року), Хартії основних прав Європейського Союзу (Ніцца, 7 грудня 2000 р.) та ін.

Варто зрозуміти зміст історичних передумов прийняття зазначених актів, зокрема, осмислення результатів Нюрнберзького процесу, їх вплив на передумови прийняття Загальної декларації прав людини ООН, 10.12.1948 р. Йдеться про усвідомлення світовою спільнотою необхідності створення наднаціонального механізму охорони та захисту прав людини, в тому числі на випадок їх порушення чи обмеження на національному рівні, як це було за часів Третього Рейху.

«Поняття конституційних прав і свобод особи» найбільш повно розкрито наразі в п. 1.3 Монографії А.Ю. Олійника «Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія»². Він зазначає, що конституційні особисті свободи – це закріплені Конституцією та законами України можливості людини і громадянина від зобов'язань виконувати явно злочинний наказ чи розпорядження, не бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, підданим кримінальному покаранню, доки провину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду та мати особисту свободу від самовикриття та використання близьких родичів.

Права і свободи людини - це сукупність природних і невідчужуваних прав і свобод, які належать людині від народження і не залежать від її громадянства. Права і свободи ототожнюються з особистими, або громадянськими, правами і свободами. Основні: право на життя, право на свободу, на фізичну цілісність і недоторканність, право на повагу до своєї гідності, право на недоторканність житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на захист від втручання в особисте і сімейне життя; право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; право на свободу думки і висловлювань, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право на свободу світогляду і віросповідання та ін.

Варто знати зміст конституційних прав і свобод особи, які закріплено нормативно в Конституції України. Тлумачення окремих положень дане Конституційним Судом України, зокрема:

- Рішення у справі № 1-10/2012 від 12 квітня 2012 року у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу)³,

- рішення у справі № 1-9/2012 від 20 січня 2012 року за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного

² Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. Київ : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.

³ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12/paran2#n2>

тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України⁴,

- Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-25/99 від 6 липня 1999 року за конституційними поданнями 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови)⁵,

- Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-30/2001 від 19 квітня 2001 року за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання)⁶,

- Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-13/2002 від 29 травня 2002 року за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України "у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно" (справа про безоплатну медичну допомогу)⁷,

- Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-4/2004 від 4 березня 2004 року за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України "державна забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах" (справа про доступність і безоплатність освіти)⁸,

- Рішення Конституційного Суду України у справах № 18/1203-97, № 18/1205-97 (та ін.) від 25 грудня 1997 року за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води)⁹,

- у справі № 1-29/2011 від 14 грудня 2011 року за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних

⁴ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12/paran51#n51>

⁵ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-99/paran54#n54>

⁶ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01/paran54#n54>

⁷ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02/paran54#n54>

⁸ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04/paran54#n54>

⁹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97/paran54#n54>

справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини)¹⁰,

- рішення у справі № 1-23/2009 від 30 вересня 2009 року за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу)¹¹,

- рішення у справі № 1-31/2011 від 20 жовтня 2011 року за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України¹².

Важливе значення для реалізації конституційних свобод має механізм їх забезпечення. Слід розрізняти механізм правового регулювання, механізм реалізації суб'єктивних прав і свобод, механізм реалізації конституційних свобод, механізм забезпечення реалізації конституційних свобод. Механізм правового регулювання нас цікавить як система елементів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання конституційних свобод. Розрізняють дію права і реалізацію права. При дії об'єктивного права в суспільстві задіяні усі форми правового впливу (соціальний, інформаційний, психологічний, юридичний). У процесі його реалізації втілюються в життя заборонні, зобов'язуючі та уповноважуючі норми, здійснюється регулятивна і охоронна функції та такі юридичні форми реалізації як: додержання, виконання, використання і застосування. При реалізації суб'єктивного права чи свободи здійснюються уповноважуючі норми. Сам суб'єкт вирішує задіювати йому механізм реалізації свого права чи ні.

Важлива роль у механізмі забезпечення конституційних свобод і недоторканності людини та громадянина в Україні належить нормативно-правовому забезпеченню.

Забезпечення адекватного механізму реалізації та захисту прав людини пов'язане тісним чином з чинниками громадянського суспільства, яке має законні підстави впливу на владу.

Приміром є події «Майдану» 2013 року. Мало місце незаконне застосування сили «Беркутом» 1 грудня, - демонстративне і зухвале побиття демонстрантів без будь-яких законних підстав. Дії окремих бійців «Беркуту» кваліфікуються як катування. Але міліція зазвичай катує людей таємно, і тих, кого вважає злочинцями. А тут публічне жакливе і жорстоке побиття людей із застосуванням катувань, і цей злочин побачив весь світ.

Наразі немає відповіді на запитання, хто дав злочинний наказ, хто буде притягнутий до відповідальності, чому бійці «Беркута» застосовували катування. Режим, який дозволяє собі так діяти, – приречений, що і підтвердили наступні події.

¹⁰ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>

¹¹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/paran54#n54>

¹² <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11/paran54#n54>

16 січня 2013 року, порушуючи усі регламентні норми парламентської процедури законопроектної діяльності депутатська більшість ухвалила низку законів, які брутально порушували конституційні гарантії майже всіх фундаментальних прав і свобод. Їх назвали «закони про диктатуру». Це був своєрідний комплекс заходів швидкого реагування на протестні настрої й дії українців. При цьому ініціатори прийнятих актів прийняли за аксіоми такі міркування:

1. Протест проти загальної діяльності й окремих конкретних дій влади є тотожним антидержавній діяльності й екстремізму.

2. Масові протестні волевиявлення громадян є негативним явищем, якому слід максимально запобігати і жорстко присікати.

3. Масові протестні дії громадян є поживним середовищем для порушень громадського порядку, і їх учасників слід апriorі розглядати як потенційних правопорушників.

4. Право на необхідну оборону не поширюється на захист від протиправних дій співробітників силових структур.

5. Інститути громадянського суспільства (ЗМІ, соціальні мережі, неурядові організації, громадські активісти тощо) потенційно можуть сприяти розвитку екстремізму в суспільстві, а тому мають бути об'єктом жорсткого стеження правоохоронних органів¹³.

Усі зазначені «базові підвалини» є відображенням тоталітарної свідомості і несумісні з сучасними уявленнями про демократичну конституційну державу. Вони створили законодавчу базу для масових політичних репресій і виключали можливість мирного діалогу суспільства з державою. Ці закони фактично унеможливили будь-які форми мирного протесту, інакодумства і фактично мали знищити громадянське суспільство. До того ж депутатська більшість видала індульгенцію правоохоронцям, що вчиняли злочини проти мирних демонстрантів. Після цього влада остаточно втратила легітимність. Усе це показало народу, що влада не сприймає жодних аргументів, окрім сили. І така влада неминуче отримує силовий опір громадян.

28 січня «закони про диктатуру» були скасовані, уряд відправлений у відставку, проте звільнення заарештованих обіцяне тільки після звільнення адміністративних будівель по всій країні і розблокування вулиць в центрі Києва. Проте влада продовжувала політичні репресії, і звільняючи одних заарештованих, одночасно затримувала інших.

Приймаючи 16 січня «закони про диктатуру», нардепи одночасно внесли зміни до Закону України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» № 731-VII від 19 грудня 2013 року, які передбачали, зокрема, звільнення від відповідальності державних службовців за окремі злочини, пов'язані з масовими акціями протесту, які

¹³ Права людини в Україні 2013. Доповідь правозахисних організацій. / За ред. Є. Ю. Захарова. / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Харків: Права людини, 2014. 456 с. С. 9.

розпочалися 21 листопада 2013 року, і закриття відповідних кримінальних проваджень. 28 січня цей закон не скасовували, хоча він у зміненому вигляді тепер вже вочевидь поширювався на правоохоронців, які незаконно застосували силу, до того ж, надмірну, й брутально били людей і, зокрема, журналістів.

12 лютого прокуратура Києва повідомила, що на підставі цього закону судами закриті справи проти Олександра Попова, Володимира Сівковича та інших підозрюваних (обвинувачених) щодо побиття 30 листопада, 1 грудня та 11 грудня. В.о. міністра внутрішніх справ В. Захарченко заявив, що ці кримінальні справи закриті у зв'язку з відсутністю складу злочину. Загалом звільнена від відповідальності 21 особа. У тих випадках, коли у провадженнях не було встановлено підозрюваних, рішення про закриття 35 таких проваджень приймалися органами прокуратури.

Таким чином, держава виправдала жорстоке незаконне насильство і легітимізувала подальші насильницькі дії з боку правоохоронців. Безкарність породжує всездозволеність і призводить до ескалації насильства.

18-21 лютого 2013 року знову тривало силове протистояння, в якому режим був переможений. Це протистояння забрало більше 100 людей, які загинули в центрі столиці від куль снайперів та «Беркуту». Загинули також декілька десятків правоохоронців. Президент Янукович та його оточення втекли з України. 22 лютого в Україні з'явилася нова влада і почався новий етап її історії.

Ці події свідчать, що Український народ явочним порядком здійснив своє природне, ніде в українському законодавстві не сформульоване, право на повстання проти політичного режиму, який узурпував владу, використовував її виключно для власного збагачення, репресуючи усіх своїх опонентів, грубо порушуючи права людини та основоположні свободи. Українці в черговий раз продемонстрували, що для багатьох з них свобода, справедливість, честь і гідність важать більше, ніж власне життя ¹⁴.

Під охороною розуміють закріпленість в правових джерелах (нормативно-правових актах) прав і свобод людини і громадянина, встановлення механізму їх захисту.

Достатньо влучно категорію «охорони» охарактеризував Шишка Р.Б., тому процитуємо: «охороною прав є широкий комплекс засобів правового, організаційного, процесуального й іншого характеру, що встановлює правове положення суб'єктів, правовий режим об'єкта прав, порядок придбання. Реалізації та припинення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, способи й порядок захисту прав суб'єктів у разі їх порушення. Охорона прав особи спрямована на недопущення їх порушення шляхом усунення негативних факторів соціального середовища.

¹⁴ Права людини в Україні 2013. Доповідь правозахисних організацій. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1398018969>

Охорона прав є ширшою правовою категорією, ніж захист, і містить у собі всі юридичні правила щодо визначеного блага. Вона передбачає застосування засобів, які забезпечують реалізацію належних особі суб'єктивних прав, їх непорушність, цілісність, можливість поновлення у випадку порушення. Вона охоплює активні дії самого носія права, спрямовані на запобігання зазіхань з боку інших управнених осіб або усунення їхніх негативних наслідків...

Реалізація права на охорону включає:

а) правові норми як вираження правил можливої чи належної поведінки;

б) механізм впливу на порушника, що забезпечує можливість залучення його до відповідальності, забезпечений можливістю застосування санкцій до сторони, що порушує норми права;

в) заходи щодо запобігання порушення прав (превентивні заходи, включаючи використання технічних заходів);

г) функціонування спеціальних суспільних інститутів щодо захисту цивільних прав...

Особливе значення для розгляду особливостей охорони прав фізичної особи мають положення ст. 55 Конституції України, де закріплено обов'язок держави охороняти права і свободи людини, право індивіда звертатися за захистом своїх прав до суду, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, використання всіх способів захисту таких прав, а в разі їхньої неефективності звертатися за захистом прав до відповідних міжнародних судових інстанцій чи відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна»¹⁵.

Під захистом розуміють діяльність по відновленню порушеного права. Остання, як правило, передбачає діяльність державних органів (правоохоронних, в т.ч. судів). Однак, наукові підходи щодо цього теж є суперечливими.

В теорії права всилювалися позиції щодо розуміння під правовим захистом системи юридичних норм, спрямованих на недопущення правопорушення і ліквідацію його наслідків або ж як державно-примусову діяльність, яка спрямована на поновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку.

Тримаємося підходу, що категорії «охорони» та «захисту» відрізняються своїм функціональним призначенням. Охорона призначена запобігати порушенням прав і стимулюваням виконання обов'язків, а захист – на поновлення порушених прав і виконання обов'язків, компенсацію втраченого¹⁶.

¹⁵ Цивільне право України : підручник / За ред. проф. Бошицького Ю.Л. та проф. Шишки Р.Б. (кер. Авт.кол.), Загальна частина. Київ : Видавництво Ліра-К, 2013. 760 с. С. 118.

¹⁶ Цивільне право України : підручник / За ред. проф. Бошицького Ю.Л. та проф. Шишки Р.Б. (кер. Авт.кол.), Загальна частина. Київ : Видавництво Ліра-К, 2013. 760 с. С. 120.

ТЕМА № 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Ні правовідносини, ні будь-які інші правові категорії та інститути не перебувають в абстрактних субстанціях чи площинах. Діалектика пізнання дає уяву про взаємопов'язаність та обумовленість фактичних відносин з механізмом впливу на них, який має свою генетичну спрямованість, програмність, стадійність. Права особи не існують абстрактно, вони існують в певних системах, які прийнято називати правовідносинами в силу їх урегульованості засобами правового впливу. Право ж існує у зв'язку з існуванням держави, її механізму, діяльності органів, які забезпечують його нормативне оформлення (формалізацію) і має на меті врегулювати інтереси різних соціальних груп, приватних осіб через формалізацію їх прав і обов'язків, регламентацію реалізації належних прав особи, ступеню обмеження прав особи. Дану функцію покладено на державу, інструментом якої є право, як засіб впливу на суспільні відносини.

В теорії права механізм правового регулювання суспільних, і в тому числі цивільних правовідносин традиційно зводиться до зазначення елементів механізму правового регулювання, серед яких виділяють чотири основні: норму права; правовідношення; акти реалізації прав і обов'язків; акти застосування права.

Механізм правового регулювання складається з елементів - предмета, методу і процесу правового регулювання (стадій механізму правового регулювання) .

Погрібний С.О. виділив наступні елементи механізму правового регулювання: норми цивільного права; юридичні факти; суб'єктивні юридичні права та обов'язки, які мають суб'єкти правовідносин, що виникли на підставі юридичного факту; здійснення суб'єктивних юридичних прав та виконання суб'єктивних юридичних обов'язків; захист порушених цивільних прав та інтересів (цивільно-правова відповідальність)¹⁷.

Хропанюк В. Н. відзначає, що правове регулювання представляє собою багатогранний процес, здійснюваний за допомогою засобів юридичного впливу на суспільні відносини. Він виділив структурні елементи механізму правового регулювання: 1. Норми права встановлюють загальні обов'язкові правила поведінки учасників суспільних відносин. 2. Правовідношення. 3. Акти реалізації юридичних прав і обов'язків - фактична поведінка суб'єктів.

¹⁷ Погрібний С.О. Механізм і принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія. Київ : Правова єдність, 2009. 304 с. С. 49.

Основними формами реалізації прав та обов'язків є використання наданих нормами права можливостей, виконання зобов'язуючого правового розпорядження, дотримання правових заборон. При неможливості самостійної реалізації суб'єктами права належних їм юридичних прав і обов'язків, держава здійснює правозастосовчу діяльність, покликану забезпечити їх повну реалізацію.

В даній системі правова норма є тісно пов'язана з функцією охорони прав особи. Закріплене чи регламентоване право є охоронюваним, так би мовити, перебуває під охороною держави і передбачає можливість за діяння механізму держави, субінституційного механізму, засобів державного примусу, спрямованого на захист порушеного чи оспорюваного права особи, що має на меті в тому числі і забезпечення стабільності суспільних відносин, а відтак, і можливості належної реалізації будь-якою особою належних їй прав.

Захист виступає в даній системі реалізацією, задіянням механізму державного примусу, реалізацією секундарного права особи на захист у випадку порушення прав і свобод особи. В даному випадку діяльність з захисту порушеного права особи є правовідношенням, яке переведене з ідеальної моделі захисту, передбаченої правовою нормою в реальний сектор через складну систему юридичних фактів – порушення права (правова норма і порушення як передумови захисту); діяльність особи, спрямована на відновлення її прав і свобод (подання заяви, позовної заяви, скарги, клопотання); діяльність органів із захисту порушеного чи оспорюваного права (правоохоронних органів, суду, органів державної влади).

В даному випадку слід розмежовувати категорії відповідальності і захисту порушеного права. Відповідальність є результатом примусу держави, несприятливими наслідками протиправної поведінки особи, в той же час захист є підставою для за діяння механізму державного примусу по відношенню до порушника. Наслідки захисту є позитивними для особи, чие право було порушене і відновлюється.

Міжнародні акти в механізмі охорони та захисту прав людини і громадянина відіграють провідну роль.

Відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (Далі – Конвенція), пріоритет надається міжнародному механізму охорони прав людини. Механізм захисту прав людини має субінституційний національний характер. Міжнародний (регіональний, європейський та ін..) механізм захисту прав людини зумовлений національним механізмом і можливий лише за умови вичерпування національних засобів захисту відповідно до

законодавства України і у відповідності до взятих Україною зобов'язань по виконанню Конвенції (Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 року¹⁸, Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року¹⁹).

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» (Дія міжнародних договорів України на території України) чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Відповідно до ст. 2 Конвенції рішення Європейського Суду з прав людини є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції.

При тому варто знати та розуміти, що виконанню підлягають всі рішення Європейського Суду з прав людини, а не лише прийняті за поданням громадян проти України.

Головне – рішення Європейського Суду з прав людини мають силу прецеденту, є нормою матеріального права, способом тлумачення правових норм і мають на меті сприяти зміні правопорядку країн-учасниць Конвенції з орієнтацією на охорону та захист прав людини.

Конституція України в механізмі правового забезпечення основних свобод людини і громадянина відіграє значну роль в механізмі національного захисту прав і свобод людини і громадянина. Варто виходити з положень Конституції України, зокрема ст. 19, - Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Ст. 9 Конституції - Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України²⁰.

Ст. 8 Конституції України - В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

¹⁸ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

¹⁹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

²⁰ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Права, свободи і обов'язки людини і громадянина закріплено в розділі 2 Конституції України і конкретизовані в інших законах України, зокрема, в Книзі 2 Цивільного кодексу України 2003 р.²¹.

Місце Конституції України в механізмі правового забезпечення основних свобод людини і громадянина характеризується її базовим характером, регулятивним і охоронним призначенням, найвищою юридичною силою та визнанням людини і її свободи найвищою соціальною цінністю. Роль Конституції України в механізмі правового забезпечення основних свобод людини і громадянина полягає в: 1) обмежувчій функції Конституції; 2) установленні конституційних свобод; 3) забезпеченні їх реалізації²².

Варто виходити з розуміння того, що основні права та свободи закріплені в Конституції України, інші – в Законах України. Разом з тим, виходимо з того, що діючі закони конкретизують зміст прав, закріплених в Конституції України, деталізують або встановлюють механізми реалізації конституційних свобод людини і громадянина, особливо в період збройної агресії РФ проти України та дії воєнного стану: (Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. (зі змінами)²³, Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 року²⁴, Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001 року (Зміни – Закон України № 1982-VIII від 23.03.2017)²⁵, Закон України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 р.²⁶, Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р.²⁷, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р.²⁸, «Про введення воєнного стану в Україні» : Указ Президента України від 24.02.2022 р. 64/2022. Дата оновлення: 06.02.2025 р.²⁹, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р.³⁰ «Про військовий обов'язок і військову службу» : Закон України від 25.03.1992 р.³¹, «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх

²¹ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

²² Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ : Парламентське видавництво, 1999. 248 с.

²³ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page>

²⁴ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>

²⁵ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-14/page2>

²⁶ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

²⁷ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17/page>

²⁸ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/page>

²⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

³⁰ *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 15. ст. 190.

³¹ *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 27. Ст. 385.

соціальний захист» : Закон України від 24.03.1998 р.³², «Про боротьбу з тероризмом» : Закон України від 20.03.2003 р.³³, «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» : Закон України від 20.10.2014 р. 1706-VII. (Дата оновлення: 15.11.2024 р.)³⁴, Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р.³⁵, «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» : Закон України від 23.02.2023 р.³⁶

Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів державної виконавчої влади деталізують окремі положення конституційних свобод на життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, свободу приватної власності і т.д.: «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» : Указ Президента України від 10.12.2008 р.³⁷, «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 704³⁸, «Про затвердження Порядку надання військовослужбовцям додаткової відпустки за знищену ворожу техніку» : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2024 р. № 585³⁹, «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна» : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 600⁴⁰, «Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення»» : Постанова КМУ від 21.04.2023 р. № 381⁴¹, «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380⁴², «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій, які залишилися на попередньому місці проживання» : Постанова КМУ від 18 грудня 2013 р. № 947⁴³, «Про затвердження Інструкції про

³² *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1998. № 40-41. Ст. 249.

³³ *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 25. Ст. 180.

³⁴ URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/paran2#n2.

³⁵ *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

³⁶ *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 60. Ст. 191. (дата звернення: 23.10.2025 р.).

³⁷ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

³⁸ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text>.

³⁹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2024-%D0%BF#Text>.

⁴⁰ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#Text>.

⁴¹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>.

⁴² URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>.

⁴³ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF/ed201312-18#Text>

організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» : Наказ Міністерства оборони України від 10.04.2009 № 170⁴⁴, «Про затвердження Інструкції про організацію розгляду звернень та проведення особистого прийому громадян у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України» : Наказ Міністерства оборони України від 28.12.2016 № 735⁴⁵.

Загалом, регуляторний вплив на суспільні відносини за допомогою нормативно-правових актів має на меті їх упорядкування, забезпечення реалізації прав і свобод особи, що супроводжується встановленням здорового балансу суспільних та приватних інтересів, шляхом встановлення обмежень у здійсненні прав особами та покладання обов'язків на державні органи, які виражаються в їх компетенції (повноваженнях).

Теорії нормативізму та позитивізму виходять з простого положення необхідності закріплення прав і свобод людини в нормативно-правових актах, що надає гарантій їхньої охорони та можливості застосування засобів правового захисту у випадку порушення завдяки можливості застосування засобів державного примусу.

Тим не менше, важливу роль відіграє теорія природних прав людини, яка надає теоретичного обґрунтування належності людині всіх прав лише в силу причетності її до роду людського. Тривалий час ця теорія, (*natur recht*) була основою боротьби за права і свободи, а згодом лягла в основу Загальної декларації прав людини 1948 р. Наразі, в силу усвідомлення «Права» як сукупності ідей про належне та справедливе, вона є ідеологічною основою обґрунтування прав людини і за Європейською Конвенцією 1950 р., а відтак, і діяльності ЄСПЛ з захисту прав людини.

Наразі закріплення прав і свобод людини, гарантій їх здійснення та захисту впроваджується в механізм правового регулювання суспільних відносин з притаманними йому елементами, стадіями, засобами та інструментами впливу на поведінку учасників суспільних відносин. Очевидно, що в умовах наявності нормативних гарантій здійснення та захисту прав людини важливу роль відіграє покладання на органи державної влади повноважень по забезпеченню здійснення та захисту прав людини. Водночас, інколи прогалини та недоліки чинного законодавства, інколи людський фактор виступають передумовами порушення прав людини, до того ж, органами, на які покладено функції захисту прав людини. Така ситуація має місце і в діяльності органів Національної поліції, що доволі часто є причиною звернень громадян України до ЄСПЛ. Тому, попри модернізацію механізмів охорони прав і свобод людини в Україні та їх захисту, актуальними залишаються

⁴⁴ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09#Text>.

⁴⁵ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0094-17#Text>.

питання, пов'язані з усунення причин (нормативних, економічних, організаційних, ідеологічних, профілактичних, кадрових, тощо) подібних порушень.

В умовах збройної агресії РФ проти України нормативне забезпечення прав і свобод людини і громадянина набуло нового рівня.

Традиційні (умовно) права набули нового осмислення та потребували забезпечення здійснення та/чи захисту. Серед них: право на недоторканість, право на свободу пересування, право на інформацію, на безпечне довкілля, на житло, на освіту, на охорону здоров'я, на соціальний захист... Більшість соціальних прав потребували додаткових механізмів забезпечення їх здійснення та / чи захисту.

Приміром, звернення громадян України з позовами до РФ про відшкодування шкоди було ускладнене ігноруванням РФ судових викликів та зверненням до суверенного імунітету. Ця проблема була подолана можливістю прийняття рішень за відсутності відповідача (заочне рішення) та наступними аргументами, на які почали посилалися Суди України: «Визначаючи, чи поширюється на Російську Федерацію судовий імунітет у даному випадку, судом враховано наступне.

Предметом позову є відшкодування майнової шкоди, завданої майну позивача збройною агресією РФ проти України. Місцем завдання шкоди є територія суверенної держави Україна. Передбачається, що шкода завдана агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави - України.

Вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави - України, що закріплено у Статуті ООН.

Національне законодавство України виходить із того, що за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом генерального делікту).

Отже, Російська Федерація, вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилалися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії.

... Відповідно до ч. 2ст. 367 ГПК України судове доручення надсилається у порядку, встановленому цим Кодексом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а якщо міжнародний договір не укладено - Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Разом з тим у зв'язку із порушенням Російською Федерацією цілей та принципів статуту ООН, Гельсінського Заключного Акта, Паризької Хартії для Нової Європи та ряді інших документів ОБСЄ, у зв'язку із широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти суверенітету та територіальної цілісності України, Міністерство закордонних справ України 24.02.2022 нотифікувало МЗС РФ про прийняте Україною рішення розірвати дипломатичні відносини з Росією, що були встановлені Протоколом про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Російською Федерацією від 14.02.1992.

Відтак діяльність дипломатичних представництв України в Росії та Росії в Україні, а також будь-яке дипломатичне спілкування припинено відповідно до Віденської Конвенції про дипломатичні зносини 1961 року.

Отже, подальше застосування відповідного алгоритму для подачі будь-яких судових документів до російської сторони дипломатичними каналами не є можливим з огляду на розірвання дипломатичних відносин та евакуацію всіх співробітників дипломатичних та консульських установ України через повномасштабну агресію Російської Федерації проти України.

З огляду на вищенаведене, на період збройного конфлікту у відносинах з державою-агресором унеможливлено застосування міжнародних договорів України з питань правового співробітництва, у тому числі у зв'язку із припиненням поштового сполучення.

Відтак, взявши до уваги вищенаведене, єдиним доступним для суду способом повідомлення відповідача про дату, час та місце розгляду справи було розміщення на офіційному веб-порталі судової влади України відповідного оголошення-повідомлення. І такі заходи судом належним чином застосовувалися, що підтверджується матеріалами справи»⁴⁶.

Завдання шкоди житлу громадян України шляхом пошкодження чи руйнування потребувало закріплення окремого механізму, який був закріплений Постановами КМУ. Притому, за основу була взята норма про можливість відшкодування шкоди іншою особою і перехід до такої права регресу (в даному випадку до України). Окреме питання – забезпечення житлом в порядку забезпечення права на житло, закріплене ст. 47 Конституції України осіб, які втратили житла та внутрішньо переміщених осіб (які виїхали з тимчасово окупованих територій чи житло яких перебуває в зоні активних бойових дій).

Природні права

В сучасному правознавстві відбулася плюралізація філософсько-правових підходів і концепцій, що сприяє різноаспектності досліджень в праві. Багатогранність досліджень слугують меті пізнання істини і характеризують сучасний стан досліджень як відкритої сфери, позбавленої тяжіння та відстоювання усталених догм.

Наразі, на початку ХХІ ст. під впливом інтеграційних процесів у правовій науці переживають трансформацію класичні правові концепції: природно-правова доктрина, юридичний позитивізм, соціологічна юриспруденція. М.І. Козюбра зробив висновок, що в цей період навіть між раніше антагоністичними концепціями настав період «мирного» співіснування⁴⁷.

Проте, ця правова позиція не є одностайною. Так, С.П. Головатий, аналізуючи Конституцію України, філософію лібералізму, покладену в її основу, висловив наступну позицію: «...доктрина юридичного позитивізму – з одного боку, і доктрина природного права – з другого, це антиподи. Це

⁴⁶ <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/127420722/>

⁴⁷ Козюбра М. Рівні праворозуміння: антропологічний аспект. Антропологія права: філософський та правовий виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу». м. Львів : Край, 2009. 440 с. С. 90.

протилежності, котрі цілковито заперечують одна одну»⁴⁸. Втім, Н.С. Кузнецова визнала «право природне», як таке, яке має своїм джерелом не волю законодавця, держави, а Природу, Бога їх закони, котрі ми пізнаємо⁴⁹. Відтак, право природне є критерієм належності та справедливості права позитивного.

Як зазначив С.В. Ківалов, наразі методологічною трансформацією в юридичній науці стала антропологізація права, сутністю якої є визнання людини центральним об'єктом пізнання, спрямованості правового регулювання⁵⁰. Н.С. Кузнецової, яка визнала, що обмеження, встановлені законом щодо дії цих принципів мають відповідати критеріям природного права, а саме розумності, суспільної необхідності, пропорційності тощо⁵¹.

Нам імпонує концепція раціонального права, яка стала властивою правничій школі Австрії. § 16 ЦК Австрії прямо закріпив, що кожна людина має вроджені права, які вже зрозумілі через розум, а природний закон застосовується до тих пір, як він не обмежений. Водночас, якщо справа залишається сумнівною, то рішення має бути прийняте відповідно до природних принципів права (§ 7 Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)⁵².

Важливу роль в цьому процесі відіграє удосконалення правозастосовної практики, яка не завжди дотримується принципу, закріпленому в Конституції України щодо визнання норм Конституції нормами прямої дії. Нажаль, доволі часто відсутність механізму забезпечення чи здійснення певного права, або ж спеціальної норми, попри закріплення в Конституції України норми щодо недопустимості обмеження прав людини (крім випадків, визначених Законом, - саме законом, а не підзаконним актом) призводить до відмови людині в захисті її прав, задекларованих Конституцією України. Це питання також потребує вирішення на доктринальному, нормативному та правозастосовному рівнях.

Право на судовий захист, закріплене в ст. 55 Конституції України, є однією з важливіших гарантій здійснення та захисту прав і свобод людини.

Конституційний Суд України визначив (№№ 1/98, 12/01, 8/02, 3/03, 13/03, 15/04, 18/04, 11/07, 16/09, 26/09, 3/10, 8/10, 12/10, 17/10, 19/10, 5/11, 13/11, 19/11, 9/12, 18/12, 3/13, 5/13, 2/15, 3/15, 4/16, 10/18, 10-р/2018, 2(II)/19, 4/19, 4-р/20, 2-р(II)/2019, 2-р(II)/21, 3-рп/2003, 4-р(II)/2020, 5-р(II)/21, 2-р(II)/2022, 3-р(II)/2022, 1-р(II)/2023, 2-р(II)/2023, 3-р(II)/2023, 4-р(II)/2023, 5-р(II)/23, 10-р(II)/2023, 10-р(II)/2023, 1-р(II)/24, 6-р(II)/24, 8-р(II)/2024, 7-р(II)/2024, 10-р(II)/24, 2-р(II)/25)⁵³:

⁴⁸ Головатий С. Тріада європейських цінностей - верховенство права, демократія, права людини - як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). Право України. 2015. №1. С. 13-92. С. 28.

⁴⁹ Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т.3: Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред Н.С. Кузнецової. Харків: Право, 2008. 640 с. С. 61.

⁵⁰ <https://dspace.onua.edu.ua/items/0dbe887f-3c9a-4b53-ab25-1c3bc836069c>

⁵¹ Там само, С. 62-64.

⁵² Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch 1812. URL :

https://de.wikipedia.org/wiki/Allgemeines_b%C3%BCrgerliches_Gesetzbuch

⁵³ <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/439-pravo-na-sudovyy-zahyst>

відповідно до частини другої статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Конституція України, таким чином, надає громадянам право безпосередньо звертатися до суду із скаргою на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. У цьому відношенні не може бути будь-яких винятків щодо здійснення громадянами України конституційного права безпосередньо звертатися до суду зі скаргами на рішення, дії чи бездіяльність дільничних, окружних та Центральної виборчих комісій, їх посадових і службових осіб. Проте Закон України "Про вибори народних депутатів України" в ряді випадків обмежує судовий захист виборчих прав громадян, встановивши дещо інший порядок ніж той, що передбачений частиною другою статті 55 Конституції України.

(абзац перший пункту 9 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про вибори народних депутатів України" (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998

<...> стале забезпечення фінансування судів з метою створення належних умов для їх функціонування та діяльності суддів, а також органів дізнання, попереднього (досудового) слідства і прокуратури, робота яких тісно пов'язана з діяльністю судів, є однією з конституційних гарантій реалізації прав і свобод громадян, їх судового захисту.

(речення друге абзац п'ятий пункту 4 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 32 Закону України "Про Державний бюджет України на 2000 рік" та статті 25 Закону України "Про Державний бюджет України на 2001 рік" (справа про відшкодування шкоди державою) від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001

<...> призначення на посади та звільнення з посад Президентом України або Верховною Радою України посадових осіб не може обмежувати їх права на судовий захист.

Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист.

(абзаци восьмий, тринадцятий-п'ятнадцятий пункту 3, абзац третій пункту 4 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002

Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у

випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (стаття 13).

(речення перше абзацу десятого пункту 9 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003

Конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних. Кожен під час розгляду будь-якої справи, в тому числі кримінальної, щодо діяння, у вчиненні якого обвинувачується, має право на правосуддя, яке відповідало б вимогам справедливості.
(абзац перший пункту 5 мотивувальної частини)

Право на судовий захист передбачає також можливість звернення всіх учасників судового провадження, у тому числі підсудного, до судів апеляційної та касаційної інстанцій.

(речення четверте абзацу другого пункту 5 мотивувальної частини)

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004

Право на судовий захист забезпечується конституційними гарантіями здійснення правосуддя судами, утвореними на підставі Конституції України, та у визначеному законом порядку.

(абзац другий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів „найвищий судовий орган“, „вищий судовий орган“, „касаційне оскарження“, які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010

Встановлене законодавством апеляційне оскарження судових рішень є складовою права кожного на судовий захист, оскільки перегляд таких рішень в апеляційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина.

(абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду) від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010

Право кожного на судовий захист є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань (підпункт 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015).

(абзац четвертий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями

Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та положень пункту 5 розділу III "Прикінцеві положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення" (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) від 8 червня 2016 року № 4-рп/2016

Відповідно до принципу верховенства права держава має запровадити таку процедуру апеляційного перегляду справ, яка забезпечувала б ефективність права на судовий захист на цій стадії судового провадження, зокрема давала б можливість відновлювати порушені права і свободи та максимально запобігати негативним індивідуальним наслідкам можливої судової помилки.

(абзац дев'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018

<...> право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя (абзац восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018). Отже, як випливає з наведеного, держава повинна повною мірою забезпечити реалізацію гарантованого статтею 55 Конституції України права кожного на судовий захист.

(абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України „Про виконавче провадження“ (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019

Конституційний Суд України наголошує, що забезпечення державою виконання судового рішення як невід'ємної складової права кожного на судовий захист закладено на конституційному рівні у зв'язку із внесенням Законом України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)“ від 2 червня 2016 року № 1401–VIII змін до Конституції України та доповненням її, зокрема, статтею 1291, частиною другою якої передбачено, що держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. <...> обов'язкове виконання судового рішення є необхідною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист, тому держава не може ухилятися від виконання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та відновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави. Позитивний обов'язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення передбачає створення належних національних організаційно-правових механізмів реалізації права на виконання судового рішення, здатних гарантувати здійснення цього права та обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання.

(абзаци сьомий, восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини)

Конституційний Суд України, аналізуючи приписи Основного Закону України щодо обов'язковості виконання судових рішень, неодноразово наголошував на потребі визначити на законодавчому рівні належні й дієві національні юридичні механізми здійснення судочинства та виконання судових рішень, які засновані на основних засадах судочинства, що їх встановлено в Конституції України, та які уможливають забезпечення судового захисту, поновлення порушених прав і свобод особи.

<...>

Невиконання державою такого обов'язку суперечить приписам пункту 9 частини другої статті 129, частин першої, другої статті 129-1 Конституції України та призводить до порушення права особи на судовий захист, нівелює дієвість судочинства, що є несумісним із принципом верховенства права, що його встановлено частиною першою статті 8 Конституції України.

<...> право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

(пункт 1 резолютивної частини) Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім „Кампус Коттон клуб“» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів)

Див. також: абзац другий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 13 листопада 2024 року № 10-р(II)/2024 у справі за конституційною скаргою Первинної профспілкової організації Всеукраїнської профспілки працівників науки, виробництва та фінансів ПАТ „АрселорМіттал Кривий Ріг“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 7 Закону України „Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)“ (щодо права на судовий захист під час розв'язання колективного трудового спору).